

204 פרק ט — מול קאלוויניסטים וקאתולים
ויכוח עם הוגנוט על הישועה; "אותרות אלהיות נגד הבלי האלילות
של הגויים"; החיבורים על שבעים השבועות לדניאל ועל ישעיה נג;
היהדות מול הנצרות.

230 פרק י — בין פילוסופים, תיאולוגים ומשוררים
ההתמודדות עם המיטאפיזיקה של ברוך שפינוזה; "שיחה ידידותית עם
מלומד יתרו" — הויכוח התיאולוגי בין יצחק אורוביו לבין פיליפ ואן
לימבורך; בקרב משוררים ואמנים — ה"אקדמיה של המחוננים"; ימים
אחרונים.

268 פרק יא — יצחק אורוביו די קאסטרו — עולם דעותיו ומפגשו עם הלכ"י
הרות בימיו
המורשת הספרדית: הזיקה לספרד ולתרבותה; בין סכולאסטיקה לסקפ'
טיציום מאמין; השקפות מדיניות וחברתיות.

286 פרק יב — מחיים בשמד לשיבת ליהדות
אנוסים בעולם אנוס; ראייתם את החיים באונס אחרי שובם ליהדות;
עולמם היהודי: מתזון לחיי מעשה; בין יהודים לגויים; גורל ישראל —
גלות וגאולה.

329 אחרית דבר

333 נספחים

- א: דמות דיוקנו של יצחק אורוביו.
- ב: החרמת רכושו של הרופא דון באלטאסאר אורוביו על ידי האינקוויזיציה בקאדיס, בראשית אוגוסט 1654.
- ג: חברי האקדמיה של המחוננים.
- ד: כתבי היד של חיבורי יצחק אורוביו די קאסטרו.
- ה: השוואה בין שלושת הנוסחים של איגרת יצחק אורוביו לבנו של חואן די פראדו.
- ו: התרגומים של חיבורי יצחק אורוביו במאה הי"ח והי"ט.
- ז: חיבורים שיוחסו ליצחק אורוביו ולא נכתבו על ידו.

409 ביבליוגרפיה

443 מפתחות
העניינים
שמות האנשים
המקומות

פתת דבר

לקראת סוף שנת 1662 הגיע רופא יליד בראגאנסה שבפורטוגאל לאמשטרדם ועבר לגור באחד הבתים ברהוב בריידסטראט, עורק החיים הראשי של העדה הפורטוגאלית בעיר. שמו היה יצחק אורוביו די קאסטרו. חבריו לספסל-הלימודים, בבית-הספר התיאולוגי על שם "אם האל" שבאוניברסיטת אלקלע די הינאריס בספרד, קראו לו בשם באלטאסאר אלוואריס; תלמידיו בפקולטה לרפואה בסבי" ליה ידעוהו כד"ר באלטאסאר אלוואריס די אורוביו ואלו עמיתיו הפרופסורים באוניברסיטת טולוז בצרפת ידעוהו כד"ר באלטאסאר אורוביו די קאסטרו. באמש" טרדם שב ושינה את שמו ליצחק, ובשם זה נקבר בשנת 1687 באוידירקרק, בבית-הקברות של קהילת קודש "תלמוד תורה" של העדה היהודית-פורטוגאלית. לא רק את שמו שינה כאן, אלא גם את זהותו: האנוס הפורטוגאלי, חניכם של נזירים כרמליטים ופראנציסקאנים באלקלע, הצטרף בגלוי אל כלל ישראל. מטמורפוזה זו לא היה בה כדי להפגיע את בני זמנו וסביבתו: במשך כל המאה הי"ז הגיעו מדי שנה לאמשטרדם עשרות רבות של אנוסים מספרד ומפורטוגאל שנצטרפו בגלוי ליהדות. כך היה מגואל דיאס סואירו לר' מנשה בן ישראל; הנזיר הדומיניקאני פראי ויסנטי די רוקאמורה לדרשן ר' יצחק די רוקאמורה; פאולו די פינה לרעואל ישורון; תומאס רודריגס פירירה לאברהם ישראל פירירה והקפיטאן מיגל די באריוס לדניאל לוי די באריוס.

כיצד נתאפשרה שיבה המונית זו של אנוסים אל חיק ישראל לאחר דורות רבים של ניתוק כפוי מדת אבותיהם וממקורות התרבות היהודית? מה הגיע אנוסים אלה לעזוב את ארץ מולדתם, להיפרד מנופי ילדותם האהובים עליהם ולבוא אל ארץ זרה, שאת לשונה לא ידעו ואת תרבותה לא הכירו, כדי לפתוח דף חדש בחייהם? כיצד נקלטו בקהילתם החדשה ומניין שאבו את נכונותם לקבל עליהם עול תורה ומצוות? האם הביאו מהגרים אלה באמתחתם, לאחר שמונה דורות ויותר של ישיבה בארצות השמד והאונס, ידיעות כלשהן על מסורת ודת ישראל? האם לא התנגשו הערכים הנוצרים הקאתולים, אותם ספגו באוניברסיטת טאות ובמנזרים של חצי-האי האיברי עם תפיסותיה של היהדות הנורמאטיבית, שנתגלו להם משנודמנו להיפגש, לראשונה בחייהם, עם קהילת יהודית מאורגנת? ספר זה בא לדון בתולדות חייו ובהגותו של אחד מראשי הדוברים של היהדות הספרדית במערב אירופה במאה הי"ז. תייו של יצחק אורוביו די קאסטרו גדושים

פתח דבר

באירועים דראמטיים למכביר והם מגלמים את גורלה של עדה שלמה של אנוסים על תקוותיהם ומצוקותיהם, לבטיהם וכיסופיהם. ביצירתו הספרותית העניפה באו לידי ביטוי המאבקים הנפשיים, הרוחניים והתרבותיים שליוו את הצטרפותם בגלוי ליהדות של אישים רבים מקרב "הנוצרים החדשים" של ספרד ופורטוגאל — קרבנות האינקוויזיציה האיברית ופליטיה.

עד אשר הגיע יצחק אורוביו לחוף המבטחים האמשטרדמי היו חייו שרשרת ארוכה של נדודים בלתי פוסקים. ברוב תחנותיו, שכל אחת יש לראותה בפני עצמה וכולן יחד עיצבו את דמותו, לא זו בלבד שהתנסה בזעזועים ופורענויות אלא גם ספג ערכים ותכנים תרבותיים חדשים, נתודע לזרמים פילוסופיים שונים והעשיר את היקף עולמו הרוחני.

זכרונותיו הראשונים מילדותו היו מבראגאנסה, עיר מולדתו, והם היו רוויים חרדות ופחדים מפני אימת האינקוויזיציה הפורטוגאלית, שהפילה באותם ימים, בראשית המאה הי"ז, חללים רבים בין "הנוצרים החדשים" של המדינה וביניהם לא מעטים מבני משפחתו. בילדותו הגיע עם הוריו לאנדלוסיה שבספרד, בה בילה את מהצית חייו. במאלאגה למד את סוד העמדת הפנים, שהיתה בחלתם של בני עדתו מדורי דורות: להיות נוצרי בצאתו ולשמור על יהדותו בביתו ובלבו פנימה, כסוד כמוס בינו לבין קרוביו וידידיו האינטימיים בלבד. באוניברסיטת אוסונה עשה את צעדיו הראשונים בלימוד הרפואה וממנה פנה צפונה אל אלקלע בה המשיך בלימודיו הקודמים ועליהם הוסיף את לימוד הפילוסופיה והתיאולוגיה; כאן נתודע אל יסודות הניאו-סכולאסטיקה הספרדית.

למוד סבל, כאבות אבותיו, עבר גם אורוביו די קאסטרו את כל מדורי הנדודים ואת כל המתלווה אל הלך-נדוד נרדף על דתו ותורת אבותיו. מסביליה לקאדיס; מקאדיס, שבה נאסר על-ידי האינקוויזיציה, הוחזר לסביליה. ממנה הלך ללורקה, עיירה קטנה במלכות ואלנסיה, כאילו ביקש לבוא שם אל המנוחה. אך גם שם לא הונת לו מנדודיו. היה זה בשנת 1660, והוא בן ארבעים ושלוש, כשהגיע לבאיזן, ומכאן ואילך גשתחררו כבליו. בשנתיים שישב בצרפת התקרב אל חוגו של הנסיך די קונדי, שימש יועץ רפואי של לואי הארבעה-עשר ולימד בפקולטה לרפואה של טולון. בין כותלי מוסד זה גמלה החלטתו של באלטאסאר לשוב בגלוי אל תורת ישראל ולשם כך עבר לאמשטרדם, שבה הצטרף אל קהילת "תלמוד תורה" הפורטוגאלית.

נטל חיים הביא עמו לאמשטרדם, שבה בילה את עשרים וחמש שנותיו האחרונות ובה היה לאחד מחשובי החוגים של הפזורה הספרדית במערב אירופה. בפרק זמן זה התייצב להגנת היהדות הנורמאטיבית נגד מיקיעיה מבפנים ומבחוץ. חיבוריו נגד חואן די פראדו וברוך שפינוזה היו הניסיון האינטלקטואלי החשוב והנועז ביותר שנעשה בקהילה זו להשיב על קריאות התגר שהשמיעו שני החוגים האמורים נגד מסורת ישראל וייחודו. ויכוחיו עם תיאולוגים נוצרים מכיתות ומזרמים שונים הפכו לנכסי צאן ברזל של הספרות האפולוגטית היהודית מכל הדורות והזמנים ובני קהילתו זיכרו בתואר "יוספוס בן זמננו". שמו נתפרסם

פתח דבר

בין משכילים נוצרים, ביניהם גדולי עולם לאותם ימים ודי שנוכיר כאן את מעצבי הדעת והרוח באותה התקופה כגון פיליפ ואן לימבורך, ג'ון לוק, ז'אן לה-קלרק ופיאר בייל.

* * *

בחיי יצחק אורוביו, במאבקו וביצירתו באו לידי ביטוי כל מרכיבי הפרובלי-מאטיקה של הפזורה היהודית-הספרדית במערב אירופה במאה ה"ז. פזורה זו מתייחדת מן התפוצה היהודית-הספרדית בארצות האיסלאם בנקודה מרכזית: לעומת מרבית המרכזים הספרדיים בארצות המזרח, שהוקמו על-ידי מגורשי ספרד ופורטוגאל בסוף המאה הט"ו, נוסדו כמעט כל הקהילות הספרדיות באירופה הנוצרית, ואמשטרדם בכללן, על-ידי אנוסים לשעבר, שחזרו בגלוי אל דת אב-יהיהם. ברוב המקרים מדובר באנוסים שנולדו דורות אחדים לאחר הגירושים ונתחנכו על ברכי הדת הנוצרית, בניחוק פיוז ודוחני ממרכיבי היהדות. מהבדל בסיסי זה משתמע גם השוני התרבותי הרב שבין הפזורה הספרדית שבמערב לבין זו שבמזרח. בזמן שבקהילות הספרדיות שבמזרח נשתמרה, בדרך זו או אחרת, רציפותו של אורח-החיים היהודי הספרדי בהלכה ובמנהג, בנוסף התפילה ובלשון הדיבור — היה על בני הקהילות הספרדיות שבמערב להתגבר מצד אחד על ניתוק של דורות מכור מחצבתם, ומצד שני, כתוצאה משהותם הממושכת בארצות השמד וממערבותם הרבה בחיי התרבות של ספרד ופורטוגאל, הביאו עמם האנוסים שהשתקעו במערב אירופה ערכי תרבות שהיו שונים במהותם ממשענם הרוחני של מגורשי ספרד ופורטוגאל.

אחד מסימני ההיכר היהודים לתפוצה הספרדית כולה היא תחושת הזהות הקולקטיבית שהיתה מנת חלקם. הם ראו את עצמם משתייכים כולם ל"אומה היהודית הספרדית-פורטוגאלית" ולכך התכוונו כשקראו לעצמם: "בני האומה". קשרי המשפחה ההדוקים שהיו קיימים בקרב בני התפוצה הזאת חיזקו את תחושת זהותם הקולקטיבית. מאות הצוואות שהגיעו אלינו מן המאות "ז"ן—"ח"ן מלמדות שגבולות ומרחקים לא היה בהם כדי להתליש את הקשרים האמורים. אפילו אותם יחידים וענפי-משפחות שנשארו בספרד ובפורטוגאל או שהמשיכו להיות כנוצרים בארצות שהיהדות היתה אסורה בהן, זיקתם למשפחה הפזורה על-פני ארצות רבות, לא נפגמה. גם אותם אנוסים שחזרו אל חיק היהדות המשיכו לראות בבני משפחותיהם שב"ארצות השמד" בשר מברשר, השייכים אף הם לבני "האומה הספרדית-הפורטוגאלית" הפזורה.

בכל התפוצה הספרדית המערבית התבלטה אליטה של סוחרים בינלאומיים, יזמים ומשקיעים שקשריהם הכלכליים ופעילותם המשקית נשתרעו על-פני ארצות רבות. אליטה זו הפכה — בזכות מעמדה בקרב השליטים והחברה הנוצ-רית — לכות החברתי הדומינאנטי בתוך הקהילות. בנוסף לכך עוררו המשכילים שבפזורה הספרדית במערב אירופה את סקרנותם של המלומדים הנוצרים ובמקרים רבים נוצרו קשרים הדוקים ביניהם. מטבע הדברים, הלכה וגברה השפעתם של

פתח דבר

משכילים אלה בקהילות עצמן בזכות מעמדם בחברה האירופית וערכיהם החברתיים והתרבותיים הפכו לערכים-מנחים של הקהילות עצמן.

תכנים אלה, על כל המשתמע מהם, משתקפים בדמותו של יצחק אורוביו. לכן מבקש ספר זה, דרך תיאור חייו ויצירתו הרוחנית, לקרוע אשנב אל עולמו החברתי, התרבותי וההגותי של ציבור מיוחד זה, שאליו השתייך. בלימוד דרכו מן הנצרות ליהדות, מנסה הספר להתחקות אחר שרשי התמורה שנתחוללה בחייהם, בזוהתם ובתודעתם של אנוסי ספרד ופורטוגאל שנצטרפו בגלוי אל חיק היהדות במאה ה"ז.

ההיסטוריוגרפיה היהודית לא התעלמה מחשיבותו של יצחק אורוביו, וכבר אמר עליו גרץ שהוא היה "הנכבד מכל חכמי הספרדים ששבו ליהדותם בדור ההוא". מאז נעשו עוד כמה נסיונות לתאר את דמותו ולנתח את יצירותיו. הגדיל לעשות בתחום זה ישראל ס. רינה ז"ל, שפירסם את חיבוריו של יצחק אורוביו שיצא נגד חואן די פראדו. במחקריו על פרשת שפינוזה והקהילה היהודית הפורטוגאלית באמשטרדם התייחס ריוזה אל חלקו של אורוביו בכל הפרשה. בשנות חייו האחרונות גילה ריוזה פרטים חשובים על מוצא משפחתו ועל ימי ישיבתו של אורוביו בספרד, אך מחקרו נקטע באיבו בשל פטירתו.

* * *

חיבור זה הוא נסיון ראשון להקיף את כל חייו ויצירתו של יצחק אורוביו ולהעמידם בהקשר ההיסטורי-החברתי והרעיוני בן זמנו. ראשיתו בעבודת מחקר לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, שנושאה היה יצחק אורוביו די קאסטרו ובני חוגו, שנכתבה בהדרכת פרופ' חיים ביינארט והוגשה לסינט האוניברסיטה העברית בירושלים בשנת תשל"ח. בספר שלפנינו צורפו מקורות חדשים שהגיעו לידי המחבר ויריעתו נרחבה בכמה שטחים נוספים.

חובה נעימה היא להודות לכל אשר סייעו עמי ועמדו לי בכל ימי עבודתי על הספר והבאתו לדפוס. בראש וראשונה מורי ורבי פרופ' חיים ביינארט, שהדריכני בכל שלבי המחקר והכתיבה במסירות רבה והטיב עמי בעצה ובדברי עידוד; כמו כן יעמדו על הברכה מורי ורבותי פרופ' שמואל אטינגר ופרופ' יוסף-ברוך סרמוניטה, שהעירו הערות חשובות והעמידוני על גופי הדברים שבכתוב.

תודה מיוחדת חב אני לחברי וידידי ד"ר ר. בונפיל וד"ר מ. הד מהאוניברסיטה העברית בירושלים, לפרופ' ר"ה פופקין מסאנט לואיס, לד"ר ק. קאריטי-פארוגדו ממאדריד, לד"ר ג'. נהון מפאריס ולמר מ"ה חאנס מאמשטרדם, אשר סייעו בידי בליבונון של סוגיות שונות שבספר.

אף מחזיק אני טובה להנהלות הספריות והארכיונים שאיפשרו לי לחקור כתבי-יד ומסמכים שברשותם: לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים ובמיוחד לד"ר מ. נדב, מנהל המחלקה לכתבי-יד, ולעובדי המכון לתצלומי כתבי-יד; לד"ר וילהלמינה ק. פיטרסי, מנהלת הארכיון העירוני של אמשטרדם; למר דניאל דה סילנה סוליס, ממנהלי ספריית עץ חיים/מונטיונוס, באמשטרדם; למר א.

פתח דבר

אופנברך, מגהל הספריה רוזנטאליאנה באמשטרדם ולסגנו מר פ. הוכוואוד; לספריה האוניברסיטאית בליידן; לספריה המלכותית בבריסל; לארכיון העירוני באנטוורפן; לספריה הלאומית ולארכיון ההיסטורי הלאומי במאדריד; לארכיון הדיאוקיסאני של קואינקה; למוזיאון הבריטי בלונדון; לספריה בודליאנה באוקספורד ולספריה הלאומית בפאריז.

תייב אני תודה להנהלת קרן הזכרון לתרבות יהודית בניו-יורק, להנהלת קרן ורבורג ולקרן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים על הסיוע בביצוע המחקר. שלמי תודה לגב' י. קפלן שהעתיקה את כתב-היד ולד"ר ע. אבינרי שעשה לשיפור הסיגנון והתקין את כתב-היד לדפוס. עמהם יבורכו מנהל הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס מר ב"צ יהושע ומר ד. בנוביץ, עוזרו, על מאמצי ציהם הרבים בעיצוב צורתו של הספר, ודפוס "מנחם" ועובדיו על טרחתם באמונה בסידורו ובהדפסתו.

יוסף קפלן

ירושלים, מנחם-אב תשמ"ב

